

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.13>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЕКОЛОГІЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Бек У.П.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-1770-4237
e-mail: ulyana.p.bek@lpnu.ua*

Бек У.П. Міжнародно-правові стандарти екологічних обов'язків людини і громадянина.

У статті досліджуються міжнародно-правові стандарти становлення екологічних обов'язків людини і громадянина. Розглядається еволюція формування системи екологічних прав та обов'язків у міжнародному праві, яка відбувалася поетапно протягом декількох десятиліть. Особлива увага приділяється аналізу ключових міжнародних документів, що заклали основу екологічних прав та обов'язків: Стокгольмської декларації 1972 року, Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 року та Орхуської конвенції 1998 року.

Автор детально аналізує універсальні та регіональні міжнародні договори у сфері захисту навколишнього природного середовища, зокрема Конвенцію ООН про охорону біологічного різноманіття, Боннську конвенцію, Конвенцію CITES, Бернську та Рамсарську конвенції. Значна увага приділяється дослідженню конституційного закріплення екологічних обов'язків у різних європейських країнах.

На основі аналізу конституційних положень іноземних держав автор виділяє п'ять основних моделей закріплення екологічних обов'язків громадян: загальна констатація обов'язку охорони навколишнього середовища; вказівка на екологічні обов'язки в контексті права власності; розширене викладення екологічних обов'язків як похідних від екологічних прав; поєднаний підхід; розширене викладення екологічних обов'язків без прив'язки до екологічних прав.

Додатково виокремлюються дві конституційні моделі встановлення екологічних обов'язків – пасивна та активна. Пасивна модель передбачає утримання від дій, які завдають шкоду довкіллю, та може реалізовуватися у двох варіантах: як елемент правового статусу власника майна або як самостійний екологічний обов'язок громадян.

У висновках підкреслюється унікальність інституту екологічних обов'язків як цілісного правового утворення та акцентується увага на відносно пізньому (друга половина ХХ століття) визнанні екологічних прав та обов'язків у системі прав людини і громадянина, що відбулося спочатку на міжнародному рівні, а згодом було імплементовано у національні законодавства.

Ключові слова: юридичні обов'язки; екологічні права; екологічні обов'язки; екологія; глобалізація; міжнародно-правові стандарти; Європейський Союз; Організація Об'єднаних Націй.

Bek U.P. International legal standards of environmental duties of man and citizen.

The article examines international legal standards for the formation of environmental responsibilities of man and citizen. The evolution of the formation of the system of environmental rights and responsibilities in international law, which took place in stages over several decades, is considered. Particular attention is paid to the analysis of key international documents that laid the foundation for environmental rights and responsibilities: the Stockholm Declaration of 1972, the Rio de Janeiro Declaration of 1992, and the Aarhus Convention of 1998.

The author analyzes in detail universal and regional international treaties in the field of environmental protection, in particular the UN Convention on Biological Diversity, the Bonn Convention, the CITES

Convention, the Bern and Ramsar Conventions. Considerable attention is paid to the study of the constitutional consolidation of environmental responsibilities in various European countries.

Based on the analysis of the constitutional provisions of foreign states, the author identifies five main models of consolidation of environmental responsibilities of citizens: a general statement of the obligation to protect the environment; indication of environmental responsibilities in the context of property rights; an expanded statement of environmental responsibilities as derivatives of environmental rights; a combined approach; an expanded statement of environmental responsibilities without reference to environmental rights.

Additionally, two constitutional models of establishing environmental responsibilities are distinguished - passive and active. The passive model involves refraining from actions that harm the environment, and can be implemented in two ways: as an element of the legal status of the property owner or as an independent environmental responsibility of citizens.

The conclusions emphasize the uniqueness of the institution of environmental responsibilities as a holistic legal entity and focus attention on the relatively late (second half of the twentieth century) recognition of environmental rights and responsibilities in the system of human and civil rights, which first occurred at the international level and was later implemented in national legislation.

Key words: legal obligations; environmental rights; environmental obligations; ecology; globalization; international legal standards; European Union; United Nations.

Постановка проблеми. Юридичні обов'язки є однією із основних складових гармонійної взаємодії держави, суспільства та особи, позаяк вони є гарантією як збалансованої правової системи, ефективного правового регулювання, так і стабільного правопорядку. Юридичні обов'язки є обов'язковою умовою оптимального функціонування інститутів демократії, управління виробничими процесами, підтримання стійкого та стабільного розвитку суспільства.

Теоретико-правові аспекти забезпечення здійснення екологічних прав та обов'язків громадян є однією з актуальних проблем, що повинні розроблятися сучасною правничою наукою з урахуванням світового досвіду. В умовах сьогодення не лише ігноруються вимоги міжнародного екологічного права щодо забезпечення механізму реалізації екологічних прав та обов'язків, їх співвідношення, гарантування, захисту, а й простежується певне зниження уваги правників до дослідження концептуальних положень в означеній сфері.

Аналіз дослідження проблеми. Забезпечення екологічних прав громадян стало предметом дослідження багатьох українських учених, а саме: В. Андрейцева, Н. Кобецької, Г. Анісімової, В. Попова, М. Краснової, О. Колбасова, Н. Малишевої, Т. Слинко, Ю. Шемшученка, М. Малишка, М. Орлова, В. Крисаченка, О. Мостяєва, О. Белякова та інших, які зробили значний внесок у дослідження даного питання. Однак комплексної праці, на основі якої можна визначити поняття екологічного обов'язку у міжнародному праві, зокрема передумови та умови його становлення, міжнародні стандарти його розвитку та особливостей закріплення ми не знаходили.

Мета статті – розкрити міжнародно-правові стандарти становлення екологічних обов'язків людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між реалізацією прав людини та станом довкілля людство усвідомило лише внаслідок виникнення глобальних екологічних проблем, що стало поштовхом до вироблення концепції екологічних обов'язків. Історично екологічні права громадян спочатку віднайшли своє відображення в міжнародних документах. Усвідомлення людством важливості однієї з глобальних загроз – екологічної загрози – відбулося поступово, а тому й формування системи екологічних прав людини в міжнародному праві здійснювалося поетапно протягом декількох десятиліть [1, с. 126].

Перша спеціальна міжнародна конференція з проблем навколишнього середовища була скликана в червні 1972 р. в Стокгольмі, за результатами якої були прийняті Декларація про навколишнє середовище та Декларація принципів, що визнали збереження й покращення якості оточуючого людину середовища важливою проблемою, що впливає на добробут народів і економічний розвиток усіх країн світу. Перший принцип цього документу задекларував основне право людини на свободу, рівність і сприятливі умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне і процвітаюче життя [2]. По-суті, у Стокгольмській декларації було проголошено право людини на сприятливе навколишнє середовище, що нині є одним із конститутивних прав людини визначальним принципом міжнародного права навколишнього середовища.

Стокгольмська декларація відіграла важливу роль у розвитку екологічних прав і обов'язків людини як у праві міжнародному, так і кожної країни. Практично всі конституції держав, що були переглянуті після 1972 р., закріплюють право людини на сприятливе навколишнє середовище. Стокгольмська конференція дала поштовх для ухвалення цілої низки міжнародно-правових документів, у яких актуалізувалися питання, що пов'язані з екологічними правами і обов'язками людини.

Рівно через двадцять років після Стокгольмської декларації, у підтвердження її основних положень та з метою їх подальшого розвитку, з 3 по 14 червня 1992 р., в Ріо-де-Жанейро була скликана друга Конференція ООН з проблем навколишнього середовища, за результатами якої 14 червня 1992 р. була прийнята Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку, що проголосила право людей «жити в доброму здоров'ї та плідно трудитися в гармонії з природою» (принцип 1), і пов'язаний із цим правом захист навколишнього середовища, який «повинен складати невід'ємну частину процесу розвитку» (принцип 4). Як бачимо, у Декларації Ріо це право тісно пов'язано зі сталим розвитком, невід'ємною частиною досягнення якого є охорона навколишнього середовища [3].

Згодом необхідність захищати та оберігати навколишнє середовище й покращувати його стан, а також забезпечувати сталий та екологічно безпечний розвиток підтвердила Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, ухвалена спеціальною сесією Комітету з екологічної політики 16–18 березня 1998 р. (м. Орхус, Данія), яка визнала право «кожної людини нинішнього і майбутніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту» та її обов'язок «як індивідуально, так і спільно з іншими людьми захищати й покращувати навколишнє середовище на благо нинішнього та майбутніх поколінь» [4].

У сфері захисту навколишнього природного середовища в аспекті екологічних обов'язків громадян особливий інтерес представляють такі універсальні та регіональні міжнародні договори:

- 1) Конвенція ООН про охорону біологічного різноманіття та протоколи до неї (Картахенський протокол про біобезпеку та Нагойський протокол про регулювання доступу до генетичних ресурсів та спільне використання на справедливій і рівній основі вигод від їх застосування);
- 2) Конвенція ООН про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція);
- 3) Конвенція ООН про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (CITES);
- 4) Конвенція Ради Європи про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція);
- 5) Конвенція ООН про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція).

Окрім міжнародних актів, що мають безпосередню юридичну дію на території нашої держави, у контексті євроінтеграційних стремлень України має вагоме значення аналіз положень конституцій європейських держав щодо екологічних обов'язків громадян, які можуть імплементовані у національне законодавство.

Насамперед зауважимо, що лише в окремих конституціях європейських країн першої пол. XX ст. містилися положення про загальні принципи використання природних ресурсів, які мали доволі поверхневий характер. Однак уже наприкінці XX ст. з огляду на поглиблення екологічної кризи в основні закони країн Європи вносяться не лише положення про раціональне споживання та заощадження природних благ як умови життя людини, але й доповнення про права людини на навколишнє середовище, її екологічні обов'язки, а також про заходи держави щодо відновлення природи з метою охорони здоров'я людей [5].

Активне внесення європейськими країнами до своїх конституцій природоохоронних норм було зумовлено, передусім, розвитком в останній третині XX ст. нових концепцій прав і свобод людини та громадянина, які проголошували екологічні права громадян як «права другого покоління». Наступним етапом стало включення до конституційних текстів положень щодо екологічних обов'язків громадян, зокрема йдеться про обов'язки, які супроводжують екологічні права.

У текстах конституцій країн світу містяться різні формулювання екологічного обов'язку зокрема: у конституціях Азербайджану (ст. 78), Білорусі (ст. 55), Болгарії (ст. 55), Іспанії (ст. 45), Казахстану (ст. 38), Македонії (ст. 43), Португалії (ст. 66), Словаччини (ст. 44), Словенії (ст. 73), Фінляндії (ст. 375), Югославії (ст. 52) передбачено обов'язки кожного зберігати природу та навколишнє природне середовище, дбайливо ставитися до природних багатств.

У Словаччині ніхто не має права понад норми, встановлені законом, створювати загрозу або завдавати шкоду навколишньому природному середовищу та природним ресурсам.

В Естонії кожен зобов'язаний відшкодувати завдану ним навколишньому природному середовищу шкоду.

У Литві законом забороняється виснажувати землю, її надра, води, забруднювати води та повітря, чинити радіаційний вплив на навколишнє природне середовище, а також збіднювати рослинний і тваринний світ.

Однак у більшості європейських країн основні повноваження щодо збереження природних ресурсів та забезпечення екологічних прав громадян передбачено за державою, і в низці випадків вони докладно конкретизуються. В окремих країнах значення природних благ піднята до рівня преамбул основних законів та носить досить загальний, однак концептуальний характер.

Узагальнення конституційних положень іноземних держав з огляду на закріплення в них екологічних обов'язків громадян дає можливість виокремити такі моделі:

1) Загальна констатація, що охорона навколишнього природного середовища є обов'язком кожного, без деталізації вказаного обов'язку, поряд із доволі детальним викладенням екологічних прав.

Так, наприклад, Конституція Азербайджанської республіки, 1995 р., передбачає право кожного жити в умовах здорового навколишнього природного середовища; кожен має право на збір інформації про справжній стан навколишнього природного середовища і на відшкодування шкоди, заподіяної його здоров'ю і майну екологічним правопорушенням; ніхто не може становити загрозу або завдавати шкоду навколишньому природному середовищу, природним ресурсам у межах, установлених законом (ст. 39); поряд із цим ст. 78 вказує: охорона навколишнього природного середовища є обов'язком кожного [6].

2) Вказівка на екологічні обов'язки лише в контексті права володіння, користування й розпорядження відповідним майном, що значно звужує саме розуміння екологічних обов'язків.

Так, Конституція Республіки Вірменія, 1995 р., у статті 8 передбачає, що власник на свій розсуд володіє, користується і розпоряджається належним йому майном. Реалізація права на власність не повинна завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, порушувати права і законні інтереси інших осіб, суспільства і держави [7].

3) Розширене викладення екологічних обов'язків як таких, що прямо виходять із екологічних прав людини.

Відповідно до ст. 35 Хартії основних прав і свобод Чеської республіки, 1991, кожен має право на сприятливе навколишнє природне середовище; кожен має право на своєчасну і повну інформацію про стан навколишнього природного середовища і природних ресурсів; при здійсненні своїх прав ніхто не може створювати загрозу або завдавати шкоди навколишньому природному середовищу, природним ресурсам, різноманітності видів тваринного і рослинного світу і пам'яток культури понад норми, встановлені законом [8].

4) Поєднання вищезначених підходів, коли екологічні обов'язки, насамперед пов'язуються із правом власності, а загальний екологічний обов'язок набуває форми – «охорона навколишнього природного середовища – обов'язок кожного».

Так, в Конституції Республіки Білорусь, 1996 р., передбачено, що здійснення права власності не повинно суперечити суспільній користі й безпеці, запобігати можливій шкоді довкіллю, історико-культурним цінностям, обмежувати права і захищені законом інтереси інших осіб (ст. 44); кожен має право на сприятливе навколишнє середовище і на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права. Держава здійснює контроль за раціональним використанням природних ресурсів з метою захисту і поліпшення умов життя, а також охорони і відновлення навколишнього середовища (ст. 46); Охорона навколишнього природного середовища – обов'язок кожного (ст. 55) [9].

5) Розширене викладення екологічних обов'язків без прямої прив'язки до екологічних прав.

У Конституції Фінляндії визначено, що метою демократії є забезпечення кожному права брати участь у громадській діяльності та у розвитку життєвого середовища. Кожен несе відповідальність за охорону природи і її різноманітності, а також за охорону навколишнього середовища і її культурної спадщини. Влада повинна сприяти забезпеченню здорового довкілля та забезпечувати право кожного для впливу на прийняття рішень з питань, які стосуються його власного життєвого середовища [9].

Окрім того, можна виокремити дві конституційні моделі встановлення екологічних обов'язків – пасивну та активну. Пасивна модель обмежується вимогою утриматися від дій, які завдають шкоду навколишньому природному середовищу. В межах такої моделі можливі два варіанти врегулювання: перший передбачає обов'язок утриматися від дій, що завдають шкоду навколишньому природному середовищу, як елемент правового статусу власника або користувача відповідного майна. Такий варіант значно применшує значення екологічних обов'язків громадян й сильно обмежує сферу їх реалізації. Другий варіант пасивної моделі врегулювання базується на визнанні самостійного значення екологічних обов'язків громадян.

Висновки. Таким чином, інститут екологічних обов'язків як цілісне утворення характеризується єдністю змісту, яка виражається в загальних положеннях, правових принципах або сукупності використовуваних правових понять, єдності правового режиму регульованих суспільних відносин. Внаслідок цього інститут екологічних обов'язків є унікальним, виконує лише властиві йому функції і не дублюється іншими структурними компонентами системи права.

Проведений аналіз міжнародних правових актів з охорони навколишнього середовища дозволяє висновувати про доволі «запізніле» (друга половина ХХ століття) визнання екологічних прав та обов'язків у системі прав людини і громадянина та офіційного їх закріплення спочатку в міжнародному, а в подальшому – у національних законодавствах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Екологічне право України. Академічний курс: *Підручник* (2008). За заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». 720 с.
2. Стокгольмська декларація (Конференція Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого середовища) від 16.06.1972 р. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 21.04.2022).
3. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку. *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 21.04.2022).
4. Оргуська конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля). *База даних «Законодавство України» / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 21.04.2022).
5. Бондаренко В.В. Екологічні права як об'єкт правової охорони. *Актуальні проблеми права: теорія і практика: зб. наук. пр. Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля*. 2011. № 21. С. 120–127.
6. Конституція Азербайджанської Республіки. URL: https://www.legislationline.org/download/id/4668/file/Azerbaijan_Const_1995_am2009_ru.pdf.
7. Конституція Республіки Вірменії. URL: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/am/am038ru.pdf>.
8. Конституція Чехії. URL: <https://www.legislationline.org/ru/documents/id/14764>.
9. Конституція Республіки Білорусії. URL: https://kodeksy-by.com/konstitutsiya_rb.htm.
10. Конституція Фінляндії. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf.